

47. Ю.И.Венелин в Болгарском возрождении. - М., 1998.

48. Смольянинова М.Г. Юрий Венелин и болгарская литература эпохи национального Возрождения // Ю.И.Венелин в Болгарском возрождении. - С.5.

РЕЗЮМЕ**НАЦІОНАЛЬНО-КУЛЬТУРНЕ ВІДРОДЖЕННЯ СЛОВ'ЯНСЬКИХ НАРОДІВ І КАРПАТСЬКИЙ РЕГІОН**

Данилюк Д.Д. (Ужгород)

У статті характеризується процес національно-культурного Відродження слов'ян у першій половині XIX ст. На основі першоджерел, новітніх здобутків вітчизняної і зарубіжної історіографії показано роль у цьому процесі Ю.Венеліна – одного із основоположників славістики і родоначальника болгаристики в Росії, автора першої граматики болгарської мови.

Автор доводить, що наукова спадщина Ю.Венеліна стає ще більш актуальною в наш час, коли багато народів, позбувшись тоталітарних режимів, стали на шлях побудови незалежних національних держав. Стаття, як і весь матеріал міжнародної наукової конференції, присвячена 200-річчю від дня народження Ю.Венеліна.

SUMMARY**NATIONAL CULTURAL REVISAL OF SLAV PEOPLE AND CARPATHEAN REGION**

Danylyuk D. (Uzhhorod)

The article deals with the process of national-cultural revisal of Slav peoples in the first half of the 19 th century, in particular the Ukrainians of Halicia and Transcarpathia are being investigated. Having analyzed the scientific heritage of Y.Venelin the author has determined his contribution to this process, a new method of historical investigation – the studies of people's history, elaborated beg him. The attention is accentuated on those aspects of the revisal process which are important today for building independent states.

Dedicated to Y.Venelin's Birthday Bicentenary.

**ІДЕЯ СЛОВ'ЯНСЬКОГО ЄДНАННЯ ЯК ФАКТОР
КУЛЬТУРНОГО ЗБЛИЖЕННЯ НАРОДІВ (КІНЕЦЬ XVIII –
ПЕРША ПОЛОВИНА XIX ст.)**

КРІЛЬ М. (Львів)

На розвиток національної самосвідомості слов'янських народів з кінця XVIII ст. значною мірою впливали особливості державно-правового становища, колишні державницькі традиції або їх повна відсутність, адміністративна роз'єднаність та інші фактори. Модерні реформи, проведені в роки правління Марії Терезії та Йосифа II особливо сприяли переборенню етнічної та регіональної диференціації і створили необхідні умови для формування сучасних націй в центрально-європейському регіоні.

Зміни, які відбувалися в духовному житті, виявлялися у нових соціальних потребах, формуванні загальнонаціональних вартісних орієнтирів і появі інституцій із загальнонаціональною сферою

функціонування, розширенні міжнародного спілкування¹. Через культуру поневолені чи бездержавні народи заявляли про свою самобутність. Звичайно, це відбивалося на змісті і формах їхніх взаємин, посилювало інтерес до історії та культури своїх сусідів. Мовна спорідненість, спільні завдання суспільного розвитку були основою їхнього єднання. Пошуки шляхів і форм зближення та співробітництва народів привели до зародження концепцій слов'янської спільності та програм їх єднання.

Важливим чинником формування цих концепцій були просвітницькі та романтичні ідеї. Останні виявляли себе в ідеалізації минулого слов'ян, їхньої народної культури тощо. В умовах відсутності власної

державності ці уявлення сприймалися не лише як основа національного буття того чи іншого народу, але й як важливий чинник у боротьбі за національне визволення. У цьому розумінні вони були прогресивними, всебічно впливали на різні сфери суспільного життя².

Для вироблення світогляду слов'янських національних діячів велике значення мали уявлення тогочасної європейської думки про націю та мову як головну її ознаку. Особливо вагомими були оцінки і висновки німецького філософа, професора Ієнського університету Й.І.Гердера, які він розкрив у дослідженні "Ідеї до філософії історії людства"³. Певну увагу німецький вчений приділив слов'янам, які, за його словами, "займають на землі більше місця, ніж в історії"⁴. Слов'янську людність Й.І.Гердер характеризував у порівнянні з німецькою. При цьому з особливою симпатією ставився до перших, пророкуючи їм визначальну роль у дальшому розвитку історії людства. Гердерівські ідеї рівноправності усіх народів використовував Й.В.Гете, розробляючи свою концепцію світової літератури⁵. Для Й.В.Гете світова література включала не лише невпинний обмін художніми цінностями, але й уособлювалася з ідеєю згоди, співробітництва, дружби народів.

Вчені у слов'янських країнах опиралися на положення, розроблені Й.І.Гердером і Й.В.Гете, для обґрунтування прагнень слов'ян до їхнього національно-культурного визнання. Об'єднавчі ідеї, які порушували ці мислителі, розглядалися крізь призму свідомості поневолених народів та пристосовувалися до їхніх насущних потреб. Втілення у життя цих ідей та прагнень сприяло взаємозбагаченню культур, взаєморозумінню між народами, впливало на їх суспільне життя і рухи, було важливим чинником формування сучасних націй у Центрально-Східній Європі, спричиняло їхнє зближення.

Вагомим чинником у розвитку об'єднавчих ідей мала перемога над Наполеоном Бонапартом. Вона не лише показала всьому світові силу і значення слов'ян, але й визначила їхнє місце у суспільному русі поневолених народів. Великий резонанс у слов'янському середовищі здобули роботи словаків Я.Геркеля, П.Й.Шафарика і, особливо, Я.Коллара. Їхні праці фактично були відповіддю на упереджене ставлення до слов'ян в дослідженнях австрійських, німецьких та угорських учених⁶. Я.Геркель вперше запропонував шляхом синтезації існуючих утворити загальнослов'янську мову, як своєрідний символ культурного єднання слов'янських народів⁷. П.Й.Шафарик, звернувши увагу на упереджене ставлення до слов'ян у тогочасних історичних дослідженнях, науково обґрунтував їхню визвольну боротьбу за національну незалежність⁸.

Я.Коллар, поділяючи думку П.Й.Шафарика про несправедливу упередженість у Європі до слов'янства, в центрі уваги поставив, запозичене у Й.І.Гердера,

всеслов'янське культурно-просвітницьке месіянство. Цей освічений словак розумів і високо оцінював зв'язок культури слов'янських народів із загальноєвропейськими традиціями. Разом з тим він послідовно відстоював самобутність цієї культури, розглядаючи її передусім як породження власного історичного і духовного буття. Так, дещо загострюючи цю думку, він писав: "Вивезені з чужини та просто пристосовані культура, прогрес і реформи, які не засновуються на історичному фундаменті народу... відривають його від власного минулого, вкорінюються лише на поверхні сучасного життя і не можуть закласти чудове і міцне майбутнє"⁹.

Основні положення своєї концепції слов'янської спільності Я.Коллар виклав у трактаті "Про літературну взаємність між різними племенами і діалектами слов'янської нації" (1837). З самого початку цей твір сприймався не лише як маніфест національної самобутності слов'ян, але й визначав їхню суспільно-політичну думку. Закликаючи слов'янські народи до єднання на поприщі науки і літератури, Я.Коллар звертав увагу на необхідність контактів з іншими народами, радив збагачуватися їхніми культурними досягненнями. Висловлені ним ідеї, зокрема культурні та мовні моменти, були чітко вираженою політичною концепцією.

Ідея слов'янського єднання охопила й південних слов'ян і своєрідно трансформувалася в ілліризмі. Його предтечою було уявлення про спільність південних слов'ян. Останній термін у наукових працях вперше з'явився у другій половині XVIII ст.¹⁰ В національному плані концепція ілліризму відповідала вимогам об'єднання сил південних слов'ян у боротьбі за національне визволення. У той же час вона суперечила історичній тенденції утворення самостійних націй. Першочерговим завданням ілліризму його лідери висунули літературно-мовне і культурне об'єднання південних слов'ян, передусім сербів, хорватів і словенців. У дальшому намічалася і політичне об'єднання. По-друге, ілліризм був однією з форм, чи не першою, югославізму. Хоча він, по-різному сприймався хорватами, сербами і словенцями, але, безперечно, певний час мав прогресивне значення. Насамперед це стосувалося тих народів, у яких були відсутні традиції власної державності

У 40-і роки XIX ст. колларівська концепція почала втрачати свою актуальність. У цей час опонентом Я.Коллара щодо його теорії слов'янства як єдиного народу виступив чех К.Гавлічек-Боровський, який був прихильником демократичного перешкодування Австрії на федеративних засадах. Водночас основні положення колларівської концепції разом з тезою федеративного об'єднання були використані для обґрунтування австрославізму. Хоча австрофільська концепція вбачала свободу лише для слов'янських народів, що входили до складу держави Габсбургів, вона була політичною інтерпретацією

ідеї взаємності, яка охоплювала все слов'янство. На початковому етапі при всій своїй поміркованості австрославистська ідея була прогресивним явищем і розглядалася як "концепція центральноєвропейської безпеки"¹¹. Дійсно, для ще недостатньо національно розвинутих суспільств австрійський конгломерат був найстабільнішою формою загальнодержавного існування. Ідеї національної державності, хоча й висувалися окремими слов'янськими лідерами, не мали загальної підтримки. Згодом програма австрославізму стала реакційною утопією, а її пропаганда перешкоджала не лише політичному, але й національному розвитку слов'янських народів.

Водночас австрославізм сприяв згуртуванню сил слов'янства насамперед у національних вимогах, які на той час мали політичний характер. У нових суспільно-політичних умовах ідея слов'янської спільності стала одним з вихідних пунктів у пошуках форм політичного співробітництва слов'ян. Вона й визначила скликання загальнослов'янського форуму. Його проведення було не лише спробою координації дій в національному і суспільно-політичному русі, але й диктувалося підвищенням інтересу громадськості до слов'янського питання, зближенням слов'янських народів.

На цьому з'їзді, який мав характер першої політичної наради, слов'яни вперше виступили як самостійні і рівноправні нації із своїми політичними вимогами. Водночас цей форум засвідчив, що унітарна багатонаціональна держава неможлива там, де етнічні групи досягли певного рівня національної самосвідомості.

Після революції 1848-1849 рр. ідея слов'янської взаємності в обох її проявах, колларівській всеслов'янській і австрославистській, продовжувала співіснувати. Водночас вона різко політизується, спостерігається відхід від її основних принципів та орієнтація на власну національну боротьбу.

Виходячи з цих засад можна прослідкувати певні тенденції культурного зближення народів. Насамперед треба констатувати, що колларівські ідеї знайшли сприятливий ґрунт у багатьох слов'янських землях. Під знаком слов'янської спільності помітно розширилися та пожвавилися контакти між окремими представниками слов'янства. Форми індивідуальних зв'язків були різними: від переписки, особистих зустрічей, бесід і моральної підтримки до обміну інформацією, матеріалами і книжками, матеріальною допомогою.

Показовими у цьому плані є українські землі, насамперед середовище Закарпаття та Галичини. З кінця XVIII ст. сюди проникають вільнолюбиві, демократичні ідеї, спричинені насамперед подіями французької революції та польським національно-визвольним повстанням під проводом Т.Костюшка. Ці відомості своєрідно трансформувалися у свідомості різних суспільних верств.

Високоосвічені їхні представники, вільно володіючи кількома європейськими мовами, мали змогу безпосередньо через оригінальну літературу знайомитися з надбаннями європейського Просвітництва. На Закарпатті ці ідеї культивували П.Лодій, Ю.Орлай В.Кукольник та ін. Чимало з них згодом перебралося до Галичини, і як, викладачі Львівського університету, продовжували ширити ці погляди серед студентської молоді, своїх колег тощо. Тогочасний Львівський університет був справжнім вогнищем Просвітництва та революційних ідей. На той час там працювали якобинець І.Мартинович, янсеніст М.Куральт і атеїст Б.Гакет. Особливо помітною була діяльність енциклопедично освіченого Б.Гакета, якого по-праву можна вважати засновником славістики. Багато в чому він випередив Й.Добровського. Йому належить заслуга не лише всебічного вивчення слов'янства, але й пропаганді відомостей про них¹². Він пішки обійшов майже весь балканський регіон, Альпи, Карпати, Чехію, українські території від Збруча до Запоріжжя та ін.

На інтенсифікацію культурного зближення впливали і деякі морально-етичні фактори, притаманні саме культурам споріднених народів: не відстати від інших представників великої слов'янської родини, зберегти, залишити своє добре, історією ствержене ймення. В такому плані помітною була діяльність професора Львівського університету М.Гриневецького, єпископа І.Снігурського та ін. Відомий галицький фольклорист З.Доленга-Ходаковський у 1817 р. зазначав: "Якщо я перестану бути братом русинів, чехів, мені доведеться залишити свої плани... Саме тому, що в минулому кожний письменник і дослідник обмежувався лише своєю мовою і областю... він нічого і не міг зрозуміти"¹³.

Колларівські ідеї прослідковуються у працях тих українських вчених і громадсько-культурних діячів, які мали контакти з слов'янськими будителями (Я.Коллар, В.Ганка, П.Й.Шафарик, Г.Петрович та ін.). Тісні зв'язки, які почасти переростали у співробітництво, виступали не лише каталізатором цієї ідеї, але й будили наукові зацікавлення. Особливо гостре політичне звучання набрало питання походження слов'янства, оскільки з ним пов'язувалося питання національного звільнення.

Ідея слов'янської єдності яскраво проявилася у громадсько-культурній та літературно-науковій діяльності учасників "Руської трійці" – М.Шашкевича, І.Вагилевича та Я.Головацького. Їхнє видання у 1837 р. при допомозі слов'янських громадсько-культурних діячів "Русалки Дністрової" було не лише яскравим проявом слов'янської взаємності на українському ґрунті. Цим твором його укладачі започаткували вивчення джерел слов'янської культури. Звернення до історичної тематики, що будило думки про національне звільнення, також мало різне загальнослов'янське звучання.

Звідси стає зрозумілим значний резонанс цього видання у слов'янському світі. Не випадково віденська влада зразу ж заборонила і конфіскувала майже всі віддруковані примірники. Частина тиражу була повернута Я. Головацькому лише після революції 1849 р.¹⁴

Демократичне суспільство Галичини було неоганізовано обізнане з суспільно-культурним життям слов'янських народів. Як один з прикладів, можна навести матеріали з листування учасника антиавстрійської конспірації у Львові початку 30-х років XIX ст. Е. Коритка. У 1837-1838 рр. він проживав у Любляні, куди був засланий за антиавстрійську діяльність. В його епістолярії містяться відомості про надсилання в Галичину трактату Я. Коллара, про найважливіші слов'янські періодичні видання ("Narodne noviny" і "Danica illirska", "Ost und West" та ін., у яких поміщалися відомості про культурно-наукове життя в Галичині¹⁵. Викликає зацікавлення Кориткове повідомлення рідним про іллірійські ідеї, зокрема плани видання "в Граці чи Пешті слов'янського журналу всіма мовами за одним алфавітом і орфографією"¹⁶.

Ідеї єднання слов'янських народів культивували антиавстрійські конспіративні товариства ("Товариство галицьких старожитностей", "Спілка друзів народу", "Сини батьківщини" та ін.). Важливим осередком, де пропагувалися революційні ідеї, був віденський Конвікт. Тут здобувала освіту значна частина української молоді із Закарпаття та Галичини. Один з вихованців цього навчального закладу, Михайло Гіровський у листі до брата, професора Львівського університету Якова Гіровського, вказував, що в Конвікті таємно "дебатують у політичних справах, приносять різні заборонені книжки, брошури, які стосуються революційних засад"¹⁷.

Слов'янський характер за поставленими завданнями мало антиавстрійське об'єднання у Відні, яке діяло на зламі 30-40-х років XIX ст. До його складу входили українці І. Головацький та С. Перовський, поляки Р. Кришчанський, П. Бартман і К. Гасман, чехи К. Шнайдер, Й. Подліпський, К. Кампелік, Ф. Отт, Ф. Зах та ін.¹⁸ Вони активно обговорювали питання федеративного об'єднання народів, які свого часу розробило декабристське "Товариство з'єднаних слов'ян"¹⁹, пропагували ці ідеї. Зокрема, І. Головацький пішов далі самого Я. Коллара. Так, у праці "Зерна для популярного порівняння і пізнання слов'янських мов" він критикував колларівську теорію про чотири слов'янські мови і відстоював ідею рівності мов: "ми не можемо жодній з існуючих слов'янських мов дати безумовну перевагу"²⁰.

Коли віденська поліція натрапила на слід діяльності цих об'єднань, в багатьох містах, у тому числі в Празі, Братиславі, Львові, Перемишлі були проведені численні обшуки і арешти²¹. Зокрема у Перемишлі було заарештовано 20 осіб, у яких була знайдена заборонена література²².

Об'єднаними ідеї, культивовані у слов'янському середовищі, особливо зачепили літературно-мистецьку сферу. Слов'янська тематика, культивована в красному письменстві, на театральних сценах, музичних творах, живописі, не лише пропагувала велич слов'янства назагал, але й сприяла виявленню внутрішніх ресурсів у кожного народу зокрема. Це був своєрідний каталізатор національного культурного піднесення, а через нього ставилися й політичні завдання. З другого боку, прилучення ширших верств читачів, глядачів, слухачів до скарбниці слов'янських культур, дозволяло глибше зрозуміти оточуючий світ, повніше усвідомити завдання часу, тонкіше відчутти магію мистецтва. Можна вважати, що це був один з способів інтелектуального і естетичного піднесення слов'ян.

Ідея слов'янського єднання підняла роль національної періодики. Інтерес до слов'янства вплинув як на її зміст, так і на комунікативну функцію. На її шпальтах поміщувалися регулярні інформації про різні сторони сучасного життя сусідніх народів, сторінки їхньої історії, матеріали з етнографії та статистики. Велика увага приділялася культурним досягненням, театральним постановкам, концертам, балам, діяльності різних інституцій. Публікувалися в оригіналі та перекладах народні пісні, художні твори, наукові праці тощо²³. Особливе значення періодична преса мала для тих народів, у яких ще не було подібних національних видань (наприклад, в українців). Так, львівська польська преса поміщала відомості про українське національне життя, а чеські наукові журнали друкували праці І. Могилиницького, І. Вагилевича та ін. Все це сприяло взаємному обміну досвідом проведення національних заходів.

Під знаком єднання слов'янських народів виникали національні гуртки і товариства. Маючи переважно літературно-просвітницький характер, вони також виявляли зацікавлення до контактів в етнічно спорідненій сфері. Ілюстрацією цього може бути діяльність Національного інституту Оссолінських у Львові. Його бібліотека була місцем праці і особистих контактів ряду слов'янських учених, а сам він став важливим науковим і культурним центром.

Зміцнення національної самосвідомості і одночасно посилення симпатій у слов'янському світі знайшли своє втілення в діяльності матиць – національних організацій з багатоплановими завданнями. Перше таке об'єднання заснували серби у Пешті в 1826 р. За його зразком аналогічні організації впродовж другої чверті XIX ст. виникли в чехів, хорватів, лужичан, українців. Зокрема засновники Галицько-руської матиці у Львові розглядали своє товариство як "орган взаємності всеслов'янської"²⁴. У другій половині XIX ст. матиці з'явилися в інших слов'янських народів.

Створені з потреби розвитку національної культури, тісно зв'язані з визвольним рухом, вони стали

вісню культурного життя своїх націй. Будучи об'єднаннями з близькими цілями, подібною організаційною структурою і однотипними формами діяльності, матиці підтримували між собою культурно-наукові контакти різних рівнів і типів, в міру потреби надавали матеріальну допомогу. Через взаємні контакти громадськість ширше дізнавалася про реальну ситуацію у своїх сусідів, їхні потреби та національні вимоги. Назагал вся матична діяльність проходила під знаком ідей національної освіти і слов'янського єднання.

Етнічна близькість слов'янських народів, підкріплена подібністю прагнень, втілювалася у заостренні

свідомості їхньої спільності та єднання. Загальнослов'янська думка, породжена внутрішніми потребами розвитку окремих народів, відтінила спільні риси їх культур і надала їм специфіку.

Ідея єднання дала імпульс розширенню і поглибленню на практиці культурних зв'язків. Вони відіграли позитивну роль у духовному і суспільному розвитку слов'ян, створювали умови для взаємного збагачення національних культур, піднесення їх рівня. Це все сприяло активності слов'ян у загальноєвропейському суспільно-політичному і культурному процесі.

ЛІТЕРАТУРА

1. Славянские матицы. XIX век.- Москва, 1996.- С. 8.
2. Дьяков В.А. Политические интерпретации идеи славянской солидарности и развитие славяноведения (с конца XVIII в. до 1939 г.)// Методологические проблемы истории славистики.- Москва, 1978.- С. 233.
3. Гердер Й.Г. Идеи к философии истории человечества.- Москва, 1977.
4. Puschel U. Zu Herders "Slawen-Kapitel"// Germanoslavica.- 1996.- а 1.- S. 98.
5. Гете Й.В. Пoesия і правда: Зб.- Київ, 1982.- С. 93.
6. Wollman F. Slavismy a antislavismy za jara narodů.- Praha, 1968.- S. 74.
7. Павленко О.В. Панславизм// Славяноведение.- Москва.- 1998.- № 5.- С. 47.
8. Schaffarik P.J. Geschichte der Slawischen Sprache und Literatur nach allen mundarten.- Ofen, 1826.- S. 46-47.
9. Kollar J. Rozprawy o slovanské vzajemnosti.- Praha, 1929.- S. 54.
10. Чуркіна І. Югославські ідеї в Габсбурзькій монархії кінця XVIII-першої половини XIX ст.// Проблеми слов'янознавства.- Львів, 1996.- Вип. 49.- С. 28.
11. Morava G. Palacký, Čech, Rakušan, Evropan.- Praha, 1998.- S. 200-201.
12. Криль М. Б. Гакет – професор Львівського університету// Бальгазар Гакет – дослідник Південно-Східної і Центральної Європи. Дослідження і матеріали.- Львів, 2000.- С.72-73.
13. Цит. за: Українська література в загальнослов'янському і світовому літературному контексті. К., 1987. С.82.
14. Державний архів Львівської області, ф.26, оп.22, од.зб.1464, арк.1.
15. Leeming H. Korespondenca Emila Korytko z družino.- S.131.
16. Франко І. Еміль Коритко.- С. 536.
17. Центральний державний історичний архів України у Львові (далі – ЦДА України у Львові).- Ф. 362.- Оп. 1.- Од. зб. 106.- Арк. 6.
18. Там само.- Ф. 146.- Оп. 5.- Од. зб. 3449.- Арк. 14.
19. Hajek Z. Styky Jakiva a Ivana Holovackých. S.221.
20. Львівська наукова бібліотека ім. В.Стефаника НАН України, від. рукописів.- Ф.2.- Од. зб. 127.- Арк. 6.
21. ЦДА України у Львові.- Ф. 152.- Оп. 2.- Од. зб. 2941.- Арк. 31.
22. Русалка Дністрова. Документи і матеріали.- Київ, 1989.- С. 160.
23. Лецилловская И.И. Идеи общности славян в культурах славянских народов (конец ХУІІІ- первая половина ХІХ в.)// Славянский вопрос: веки истории.- Москва, 1997.- С. 32.
24. Криль М.М., Стеблій Ф.И. Галицкая матица во Львове// Славянские матицы. ХІХ век. Ч.1.- Москва, 1996.- С. 223.

SUMMARY

THE IDEA OF SLAVONIC PROXIMITY AS THE FACTOR OF CULTURAL INTEGRITY OF PEOPLES
(end of 18 – first of 19 e.)

Kريل M. (Lviv)

The article deals with basic concepts of slavonic proximity (messianity, slavonic mutuality, illirizm, austroslavizm). Their practical realization consists in the activity of different national circles and societies, literature work, art, thesis, publishing and national periodicals.